

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПВНЗ «МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АКАДЕМІКА СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА»**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІЧНИЙ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

для студентів

Освітньої програми:
Рівня вищої освіти:
на здобуття освітнього ступеню:
за спеціальністю:
галузі знань:

Психологія
першого (бакалаврського)
бакалавра
053 Психологія
05 Соціальні та поведінкові науки

Робоча програма: «Порівняльна психологія» для студентів рівня вищої освіти першого (бакалаврського), що навчаються за спеціальністю 053 Психологія у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки.

Розробник: канд. психол. наук, Яцюрик А.О.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри психології

Протокол від 27 серпня 2020 р. № 1

Завідувач кафедри _____ доц. Михальчук Ю.О.
(підпис)

Схвалено навчально-методичною комісією педагогічного факультету
Протокол від «27» серпня 2020 року № 1

Голова _____ доц. Хом'як О.А.
(підпис)

Гарант освітньо-професійної програми «Психологія» зі спеціальності 053 Психологія у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки рівня вищої освіти першого (бакалаврського)

доц. Мороз О.І. _____

© _____, 2020 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Рівень вищої освіти, Галузь знань, спеціальність	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3/ 3 Загальна кількість годин (денна/заочна форми навчання) – 90/90 Кількість змістових модулів – 1	Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський) спеціальність: 053 Психологія (код і назва спеціальності) галузі знань: 05 Соціальні та поведінкові науки	Вибіркова	
		Рік підготовки:	
		2-й	2-й
		Семестр	
		4-й	4-й
		Лекції	
		20 год.	6 год.
		Практичні, семінарські	
		10 год.	4 год.
		Самостійна робота	
		год. 60	80 год.
		Індивідуальні завдання: год.	
		Вид контролю 4-й семестр: залік	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Робоча програма навчальної дисципліни «Порівняльна психологія» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія за освітньо-професійною програмою Психологія.

Мета курсу «Порівняльна психологія» - важливим аспектом роботи психолога є забезпечення оптимальних психологічних умов для розвитку особистості, надання психологічної допомоги людині в розв'язанні її особистих проблем, уміння аналізувати та здійснювати порівняльний аналіз розвитку психіки людини і тварини.

Розв'язання цих завдань неможливе без знання сутності і структури індивіда, закономірностей її становлення і розвитку. Тому у програмі навчальної дисципліни передбачено розкриття різноманітних наукових підходів, концепцій і принципів до вивчення розвитку людини і тварини, які значною мірою поглиблюють розуміння природи людини, її поведінки, що були розглянуті.

Вивчення даного курсу дозволить сформулювати у студентів наукового розуміння загального процесу становлення та розвитку психіки, проблеми біологічного і соціального в поведінці, ролі біологічних детермінант у психіці.

У результаті вивчення навчальної дисципліни:

студент повинен знати: - основні теоретико-методологічні концепції порівняльної психології. Також опанування цього курсу має допомогти студентам знати й глибше розуміти матеріал наукових дисциплін, присвячених різним аспектам психології людини та людських спільнот. Основою цього є увиразнення розуміння індивідуально-психічних та соціально-психічних процесів через поглиблене бачення їх еволюційного коріння та порівняльний аналіз психічних феноменів людини.

студент повинен вміти: - надати вичерпну характеристику основним категоріям⁵, охарактеризувати риси психічної діяльності та надати вичерпні характеристики розвитку психічної діяльності в онтогенезі та вдало використовувати на практиці методи досліджень порівняльної психології.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Предмет і завдання порівняльної психології

Тема 1. Предмет і завдання порівняльної психології. Спільне і відмінне у предметах, що вивчають поведінку та психіку тварин. Поняття “психіка” і “поведінка”. Місце порівняльної психології в системі наук. Методи зоопсихологічних досліджень (метод лабіринту, метод обхідного шляху, диференційоване дресирування, метод проблемної клітки та ін.). Спостереження в порівняльній психології, експеримент як метод порівняльної психології тощо. Основні питання, що вивчаються порівняльною психологією.

Тема 2. Загальна характеристика психічної діяльності людини та тварин. Вроджена і набута поведінка. Інстинкт. Фіксовані комплекси дій — одиниці інстинктивної поведінки. Внутрішні та зовнішні фактори інстинктивної поведінки. Вроджений пусковий механізм. Ключові подразники. Пластичність інстинктивної поведінки. Наслідування. Роль наслідування у становленні психіки.

Тема 3. Розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі. Роль генетичних аспектів у науці про поведінку. Розвиток психічної діяльності у пренатальному періоді. Пренатальний розвиток рухової активності, сенсорних можливостей та елементів спілкування. Особливості постнатального розвитку поведінки тварин. Пізнавальні аспекти раннього постнатального періоду. Ранні форми спілкування. “Дослідницька” поведінка та орієнтація. Розвиток психічної діяльності в ювенільному періоді. Удосконалення рухової активності та формування спілкування в іграх тварин. Пізнавальне значення ігрової активності. Порівняльно-психологічні аспекти ігор тварин і людей.

Тема 4. Основні форми поведінки тварини. Репродуктивна поведінка і статевий відбір.⁶ Фізіологічні основистатевої поведінки. Вплив гормонів і подразників на статеву поведінку. Піклування про потомство у тварин і людей. Угрупування тварин. Територіальна поведінка. Життєвий простір. Індивідуальна дистанція. Популяції тварин. Циклічні та спонтанні міграції тварин і фактори, що регулюють міграційну активність.

Тема 5. Популяція та міжпопуляційні стосунки. Популяції тварин. Ареал. Стація. Екологічна ніша. Чисельність та ефективна чисельність популяції. Динаміка популяції. Перенаселеність. Фактори, що регулюють чисельність популяції. Віковий склад. Репродуктивний потенціал популяції. Генетична гетерогенність та генетична єдність популяції. Циклічні та спонтанні міграції 8 тварин і фактори, які регулюють міграційну активність. Міжпопуляційні стосунки в межах одного виду. Міжвидові відносини.

Тема 6. Механізми поведінки тварин. Вплив гормонів і подразників на поведінку. Конфліктна поведінка. Вплив незвичних стимулів.

Тема 7. Індивідуальна пам'ять і научіння тварин. Проблема інстинкту і научіння. Загальна характеристика процесу научіння. Навичка. Научіння і спілкування. Поетапне научіння засобом механізму “стимул — реакція”. Типи научіння. Латентне научіння. Імітаційне научіння. Евристичне научіння. Імпринтинг.

Тема 8. Елементарне мислення тварин. Пластичність научіння. Форми індивідуально-пристосувальної діяльності. Диференційовані умовні рефлексі. Когнітивні процеси. Визначення поняття “мислення тварин”. Методика вивчення мислення тварин. Вивчення здібностей тварин до узагальнення та абстрагування. Здібність тварин до символізації

Тема 9. Комунікативна поведінка. Поняття про комунікативну поведінку. Домінування та ієрархія в угрупованнях тварин і людей. Поведінка в конфліктних ситуаціях. Дослідницька поведінка. Агресивна та альтруїстична поведінка. Типи спільностей. Взаємодія індивідів у спільностях. Регуляція довільної поведінки — знаки та мови.

Тема 10. Еволюція психіки та антропогенез. Елементарна сенсорна психіка. Рухова активність та елементарна просторова орієнтація. Перцептивна психіка. Психічне відображення на рівні перцептивної психіки. Проблема інтелекту тварин. Здібність до самовпізнання. Здібність тварин до оцінювання знань і намірів інших особин. “Соціальні знання” і життя у спільностях. Людина і примати. Шлях до людини: роль середовища і поведінки. Порівняльна морфологія поведінки.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 1 Предмет і завдання порівняльної психології												
Тема 1. Предмет і завдання порівняльної психології.	9	2	2			6	9	2	2			8
Тема 2. Загальна характеристика психічної діяльності людини та тварин.	9	2	2			6	9	2	2			8
Тема 3. Розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі.	9	2				6	9					8
Тема 4. Основні форми поведінки тварини.	9	2	2			6	9					8
Тема 5. Популяція та міжпопуляційні стосунки.	9	2				6	9					8
Тема 6. Механізми поведінки тварин	9	2				6	9					8

Тема 7. Індивідуальна пам'ять і научіння тварин	9	2	2			6	9		2			8
Тема 8. Елементарне мислення тварин	9	2				6	9					8
Тема 9. Комунікативна поведінка	9	2				6	9					8
Тема 10. Еволюція психіки та антропогенез.	9	2	2			6	9	2				8
Всього:	90	20	10			60	90	6	4			80

5. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Предмет і завдання порівняльної психології	2/2
2.	Загальна характеристика психічної діяльності людини та тварин.	2/0
3.	Основні форми поведінки тварини.	2/0
4.	Індивідуальна пам'ять і научіння тварин	2/2
5.	Еволюція психіки та антропогенез.	2/0
	Разом	10/4

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Предмет і завдання порівняльної психології	12/16
2.	Загальна характеристика психічної діяльності людини та тварин.	12/16
3.	Основні форми поведінки тварини.	12/16
4.	Індивідуальна пам'ять і научіння тварин	12/16
5.	Еволюція психіки та антропогенез.	12/16
	Разом	60/80

Завдання для опрацювання тем дисципліни

Назва теми	Зміст завдання для відпрацювання пропущених занять і невиконаних завдань	Форми контролю	Література	Кількість балів
Змістовий модуль 1: Предмет і завдання порівняльної психології				

Тема 1. Предмет і завдання порівняльної психології.	Вивчення лекційного матеріалу, підготовка до практичного заняття.	Конспект , складання термінологічного словника за ключовими словами. «Поняття “психіка” і “поведінка”. Місце порівняльної психології в системі наук..»	Література: основна: 1,2,3,10,13,14; додаткова: 3, 5,6. Інформаційні ресурси інтернеті: 1-2	9 6
Тема 2. Загальна характеристика психічної діяльності людини та тварин.	Вивчення лекційного матеріалу, підготовка до практичного заняття.	Експрес опитування есе «Роль наслідування у становленні психіки»	Література: основна: 1,5,7,33,3; додаткова: 2,4,6. Інформаційні ресурси інтернеті: 1-4	6
Тема 3. Розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі.	Вивчення лекційного матеріалу, підготовка до практичного заняття.	Доповідь, Анотування основних джерел з теми	Література: основна: 25,33,;;; додаткова: 1. Інформаційні ресурси інтернеті: 1-2	6
Тема 4. Основні форми поведінки тварини.	Вивчення лекційного матеріалу, підготовка до практичного заняття.	Експрес опитування	Література: основна: 1,6,7,26,33,2; додаткова: 4,6,7. Інформаційні ресурси інтернеті: 1-2	6
Тема 5. Популяція та міжпопуляційні стосунки.	Вивчення лекційного матеріалу, підготовка до практичного заняття	Презентація «Популяції тварин»	Література: основна: 1,5,7,33,3; додаткова: 2,4,6. Інформаційні ресурси інтернеті: 1-4	6
Тема 6. Механізми поведінки тварин	Вивчення лекційного	Конспект, складання	Література:	6

	матеріалу, підготовка до практичного заняття	термінологічного словника за ключовими словами. «Вплив гормонів і подразників на поведінку.»	основна: 1,5,7,33,3; додаткова: 2,4,6. Інформаційні ресурси в інтернеті: 1-4	10
Тема 7. Індивідуальна пам'ять і научіння тварин	Вивчення лекційного матеріалу, підготовка до практичного заняття	Експрес опитування есе «Імітаційне научіння»	Література: основна: 1,5,7,33,3; додаткова: 2,4,6. Інформаційні ресурси в інтернеті: 1-4	6
Тема 8. Елементарне мислення тварин	Вивчення лекційного матеріалу, підготовка до практичного заняття	Доповідь, Анотування основних джерел з теми «Здібність тварин до символізації»	Література: основна: 1,5,7,33,3; додаткова: 2,4,6. Інформаційні ресурси в інтернеті: 1-4	6
Тема 9. Комунікативна поведінка	Вивчення лекційного матеріалу, підготовка до практичного заняття	Презентація «Регуляція довільної поведінки — знаки та мови»	Література: основна: 1,5,7,33,3; додаткова: 2,4,6. Інформаційні ресурси в інтернеті: 1-4	6
Тема 10. Еволюція психіки та антропогенез.	Вивчення лекційного матеріалу, підготовка до практичного заняття	Конспект, складання термінологічного словника за ключовими словами. «“Соціальні знання” і життя у спільностях. Людина і примати..»	Література: основна: 1,5,7,33,3; додаткова: 2,4,6. Інформаційні ресурси в інтернеті: 1-4	6

7. Індивідуальні завдання.

Індивідуальне завдання з дисципліни «Порівняльна психологія» готується і виконується у вигляді презентації групового проекту.

Із охоплює такі теми:

1. Предмет і завдання порівняльної психології.
2. Вроджена і набута поведінка.

3. Мотивація діяльності.
4. Індивідуальна пам'ять і научіння тварин.
5. Елементарне мислення тварин.
6. Розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі.
7. Репродуктивна поведінка.
8. Організація угруповань тварин.
9. Комунікативна поведінка.

Індивідуальне завдання з дисципліни «Порівняльна психологія» виконується у вигляді звіту і презентації. Пропонується підготувати методичний матеріал і провести презентацію групового проекту (30 хв.) на основі вибіркового масиву вихідних даних та основних тем дисципліни «Порівняльна психологія». Метою ІЗ є самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу та розвиток навичок самостійної роботи. ІЗ – це завершена теоретична або практична робота з дисципліни, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, одержаних в процесі лекційних, семінарських, практичних занять і охоплює зміст навчального курсу в цілому.

8. Методи навчання і прийоми навчання

I. Організація, самоорганізація та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

- за джерелом передання і сприймання навчальної інформації: словесні (розповідь, бесіда, лекція, пояснення, інструктаж) і практичні (вправи, алгоритмізація, практична робота);
- за ступенем самостійності мислення студентів: репродуктивні і творчі методи;
- за логікою передання і сприймання навчальної інформації: індуктивні (узагальнення), дедуктивні(конкретизація), аналітичні, синтетичні – навчальний аналіз, синтез, установлення причинно-наслідкових зв'язків;
- за ступенем керівництва навчальною роботою студентів: самостійна робота студентів, робота з книгою.

II. Стимулювання та мотивація навчально-пізнавальної діяльності

Дидактичні (ділові, ситуативно-рольові та ін.) ігри, навчальні дискусії, інтерактивні методи навчання

III. Контроль і самоконтроль, аналіз та оцінювання результатів навчання

Індивідуальне і фронтальне опитування, письмові контрольні роботи

9. Методи контролю

1. Поточне тестування.
2. Перевірка завдань самостійної роботи.
3. Перевірка індивідуальної роботи.
4. Поточний контроль.
5. Семестрова форма контролю.

Питання до заліку

1. Предмет і завдання порівняльної психології.
2. Спільне і відмінне між порівняльною психологією, зоопсихологією та етологією.
3. Відмінності у розвитку і становленні порівняльної психології та зоопсихології.
4. Поняття —психікал і —поведінкал.
5. Зв'язок між порівняльною психологією та іншими психологічними науками.
6. Зв'язок між порівняльною психологією та біологічними науками.
7. Основні питання, які вивчає порівняльна психологія.

8. Методи вивчення психіки тварин і людини.
9. Сплануйте проведення спостереження: вкажіть тему, мету, завдання, умови, вид тварин, способи фіксації даних, якими користуватиметесь.
10. Сплануйте проведення експерименту у лабіринті: вкажіть тему, мету, завдання, умови, вид тварин, способи фіксації даних, якими користуватиметесь.
11. Сплануйте проведення експерименту за методом —обхідного шляху!: вкажіть тему, мету, завдання, умови, вид тварин, якими способами фіксації даних користуватиметесь.
12. Сплануйте проведення експерименту за методом —проблемної клітки!: вкажіть тему, мету, завдання, умови, вид тварин, способи фіксації даних, якими користуватиметесь.
13. Імпринтинг.
14. Уроджена і набута поведінка.
15. Що таке інстинкт?
16. Внутрішні фактори інстинктивної поведінки.
17. Відмінності інстинктивної і набутої поведінки.
18. Зовнішні фактори інстинктивної поведінки.
19. Фази інстинктивної поведінки.
20. Уроджений пусковий механізм.
21. Пластичність інстинктивної поведінки.
22. Охарактеризуйте ключові подразники.
23. Вироблення умовного рефлексу в дослідях І. Павлова.
24. Оперантна поведінка в дослідях Б. Скінера.
25. Научіння. Загальна характеристика процесу научіння.
26. Види научіння.
27. Роль наслідування у становленні психіки.
28. Розвиток психічної діяльності у пренатальному періоді.
29. Пренатальний розвиток рухової активності.
30. Пренатальний розвиток сенсорних можливостей.
31. Пренатальний розвиток елементів спілкування.
32. Особливості постнатального розвитку поведінки тварин.
33. Ранні форми научіння.
34. Сутність дресирування.
35. Що таке навичка?
36. Що таке звикання?
37. Сутність імітації як процесу навчання.
38. Ранні форми спілкування.
39. Дослідницька поведінка та орієнтація.
40. Розвиток психічної діяльності в ювенільному періоді.
41. Пізнавальне значення ігрової активності.
42. Порівняльнопсихологічні аспекти ігор тварин і людей.
43. Репродуктивна поведінка тварин і статевий відбір.
44. Репродуктивні цикли тварин.
45. Піклування про потомство у тварин.
46. Угрупування тварин, їх ознаки.
47. Скупчення тварин.
48. Територіальна поведінка.
49. Домінування та ієрархія.
50. Феномен —переадресованої агресії!.
51. Дослідницька поведінка.
52. Агресивна та альтруїстична поведінка.
53. Поведінка в конфліктних ситуаціях.
54. Популяція та їх структура.
55. Індивідуальна дистанція та індивідуальна ділянка.
56. Міграції тварин.
57. Поняття спонукання. Моделі мотиваційної поведінки тварин.

58. Міжпопуляційні взаємодії.
59. Фізіологічні основи мотивації.
60. Генотип і фенотип поведінки.
61. Феномени генетичної та індивідуальної пам'яті.
62. Пам'ять і навчання як функції головного мозку.
63. Роль генотипу у формування здатності до —розумової діяльності.
64. Структурнофункціональні основи пам'яті.
65. Види пам'яті.
66. Залежність мозку від властивостей зовнішнього середовища.
67. Форми індивідуальнопристосувальної діяльності.
68. Диференційовані умовні рефлекси.
69. Визначення поняття —мислення тварин».
70. Вивчення здібностей тварин до узагальнення та абстрагування.
71. Опис —інсайту» в дослідках В. Келера.
72. Індивідуальні відмінності в когнітивних здібностях тварин.
73. Здатність тварин до символізації.
74. Регуляція довільної поведінки.
75. Організованість поведінки та індивідуальна дистанція.
76. Взаємодія індивідів у спільнотах.
77. Основні концепції періодизації психічного розвитку у філогенезі.
78. Психічний розвиток на стадії елементарної сенсорної психіки.
79. Психічний розвиток на стадії перцептивної психіки.
80. Проблема інтелекту тварин.
81. Елементи свідомості тварин.
82. Здатність тварин до самовпізнання.
83. Соціальні знання і життя у спільнотах.
84. Елементи еволюції нервової системи та їх зв'язок з еволюцією поведінки.
85. Шлях до людини: роль середовища і поведінки.
86. Опишіть перших людей.
87. Відмінності спільнот тварин і людської спільноти.
88. Чинники становлення сім'ї людини.
89. Становлення та розвиток мови людини.
90. Сучасні демографічні проблеми людства.

10. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота										Підсумковий тест (залік)	Сума
Змістовий модуль 1										40	100
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10		
6	6	6	6	6	6	6	6	6	6		

T1, T2 ... T10 – теми змістових модулів.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	добре	зараховано
82-89	B		
74-81	C		

64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

11. Методичне забезпечення

1. Підручники.
2. Роздатковий матеріал. Фотографії, малюнки.
3. Мультимедійні засоби. Презентації.

12. Методичне забезпечення

Основна література:

1. Гічан І.С. Порівняльна психологія. Зоопсихологія. Конспект лекцій / І.С.Гічан. – К.: НАУ, 2003. – 73с.
2. Губко О.Т. Основи зоопсихології. Навчальний посібник / О.Т.Губко // За ред. С.І.Болтівця. – К.: Світогляд, 2006. – 190с.
3. Кириленко В.Г. Зоопсихологія та порівняльна психологія : [Методичні рекомендації з вивчення дисципліни для студентів КНЛУ спеціальність «психологія» : методичний посібник] / Кириленко Валентина Граціянівна. – К. : вид-во , 2015.
4. Корж О.П. Етологія тварин /О.П.Корж.– Суми: Університетська книга, 2016. – 236 с.
5. Москалець В.П. Зоопсихологія і порівняльна психологія [текст]: підручник / В.П.Москалець. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 200 с.
6. Туриніна О.Л. Порівняльна психологія / О.Л.Туриніна,Л.З.Сердюк // Навчальний посібник.- Київ.-2005.-227 с.
7. Шевців М.В. Зоопсихологія з основами етології [текст]: підручник / М.В.Шевців, М.М.Філоненко. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 242 с.
8. Чайченко Г.М. Фізіологія людей і тварин :Підручник / Г.М. Чайченко, В.О.Цибенко,В.Д. Сокур.; За ред. професора В.О. Цибенка. – К.: Вища школа, 2003. – 464 с.
9. Чайченко Г.М. Поведінка та психіка тварин /Г.М.Чайченко.–К.: Київський університет, 2000.

Додаткова:

1. Вагнер В. А. Избранные труды по зоопсихологии / В. А.Вагнер. – М.: Наука, 2002.– 285с.
2. Вагнер В.А. Сравнительная психология /В. А.Вагнер.– М., 2003.
3. Зорина З. А., Полетаева И. И. Зоопсихология. Элементарное мышление животных/ З.А.Зорина,И. И.Полетаева. – М. : Аспект Пресс, 2001 .– 320 с.
4. Ладыгина-Котс Н.Н. Дитя шимпанзе и дитя человека / Н.Н.Ладыгина-Котс // В 2 томах. Том 1. М.: МПСИ. 2011. – 602 с.
5. Мороз Л.І. Словник-довідник з дисципліни "Порівняльна психологія"/Л.І.Мороз. – К.,1999.
6. Сравнительная психология и зоопсихология / [Учеб. пособие]; [Сост. и общ. ред. Г. В. Калягиной]. - „Питер”. Санкт-Петербург, Москва, Харьков, Минск.-2001.- 412 с.
7. Сравнительная психология и зоопсихология. Хрестоматия / Под ред. Г.В. Калягиной. - СПб., 2004 – 180 с.

8. Чайченко Г.М. Зоопсихологія і порівняльна психологія /Г.М. Чайченко. ¹⁵
К.Видавництво КНУ. 1992.- 205 с.

Інтернет-ресурси

1. <http://cozap.com.ua/text/5212/index-1.html>
2. <http://www.twirpx.com/file/341096/>
3. http://library.iapm.edu.ua/metod_disc/pdf/4000_zoops.pdf